

problémájával szembesülünk, vagyis a műfaj meghatározza az értelmezést, szabályrendszerrel állít fel. Tehát ismét a sémáknál járunk. Ugyanakkor az is lényeges, hogy bizonyos szinten szükség van keretekre. Egyáltalán miről tudnánk beszélni, ha nem lennének meghatározások, ha nem lennének definíciók, sajátosságok? Ez valamiképp azt bizonyítja, hogy a fogalmi keretadás mégis szükséges, ugyanakkor szükséges a felülvizsgálat, az értő viszonyulás.

A következő nagyobb egység egyik vizsgálódási pontja a jegyzetek (kommentárok) és a szöveg viszonya. Részben hierarchikus ez a viszony, hiszen a lábjegyzet egyik funkciója, hogy kiegészítse, esetleg részletezze a főszöveget (a szintén ebben a fejezetben található *Paratextusok és ideológia* című tanulmányban Kálmán C. ezt úgy fogalmazza meg, hogy a jegyzet felettünk áll, többet tud rólunk). Ugyanakkor izgalmas az Esterházy-mű (*Termelési-regény*) példája, ugyanis a műben a lábjegyzetek többségben vannak a főszöveghez képest, s ezzel Esterházy pontosan a hierarchiát kérdőjelezi meg (jelen esetben fel is számolja). A következőkben Kálmán C. arról ír, hogy a példázat, a mise en abyme, a metafora hogyan válnak (más cselekményű) belső történetté, s arról, hogy egyáltalán hogyan lehet egymás mellett értelmezni e három fogalmat.

Érdekes kérdés korunkban, hogy az internet világának köszönhetően, hogyan alakul szerző és olvasó kapcsolata. Alakulnak-e bármilyen irányba a műnemek (például változik-e a líra)? Változik-e a kánon (s egyáltalán az alakulás módja)? Tény, hogy az irodalmi kommunikációban betöltött szerepek elmozdulhatnak. Az internet korában a laikusokból (csak jelezni, hogy később ez a fogalom is problémássá válik a tanulmánykötetben) hirtelen „kritikus” válhat, a kritikus pedig adott esetben a laikusok szemében „laikus-sá”, hiszen minden eddiginél nagyobb teret nyer a hozzászólás, a véleménynyilvánítás. A szerző név szerint ismerheti az olvasóját, az olvasó tanúja lehet egy mű megszületésének. A kollektivitás – az olvasók közös irodalomfogyasztása és a közös alkotás – döntő szerephez jut.

Végezetül a laikus–profii oppozícióról. Mi alapján hozzuk létre ezt a két kategóriát? Egyáltalán ki hozza ezeket létre? Kálmán C. megjegyzi, hogy nincs tisztán profii olvasó. Az átjárhatóság ugyanakkor nem biztosított mindkét oldalról.

A profii olykor lehet laikus, de a laikus pontosan a hiányosságai miatt nem válik profivá. A profii azért akar laikus lenni, hogy olyan területeket hódítson meg, amelyek számára ismeretlenek.

Összességében elmondható, hogy jelen tanulmánykötet fő erénye a kérdezés. Ezáltal a szerző mozgásban tartja a szövegét, párbeszédet kezdeményez az olvasójával. Olybá tűnik, hogy a rendszeremelés igényével lép fel, ennek érdekében kérdéseket tesz fel, továbbgondolásra sarkall, s vállalja azt a „kockázatot”, hogy olvasójának a tanulmánykötet végére érve magának is több kérdése lesz, mint állítása.

MAYER LISA

GYULAI ÉVA. Régi Diárium: Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760. Officina musei 25. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2018. 404.

Gyulai Éva a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének oktatója és a Herman Ottó Múzeum történet-szervező-muzeológusa, fő kutatási területe a 16–17. századi művelődéstörténet, a kora újkori gazdaságtörténet és a történeti muzeológia. Szerteágazó érdeklődésének újabb állomása a 2018-ban megjelent *Régi diárium – Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760* című munkája. A szövegkiadás két nagyobb részből áll: előbb három rövidebb terjedelmű tanulmányban ismerteti a Clementis család több generációjára visszamenő történetét, Clementis János életét, a diárium megírásának körülményeit, majd közreadja Clementis János latin nyelvű naplójának digitálizált másolatát és annak magyar nyelvű fordítását.

A *Clementis János naplója (1719–1760)* című első fejezetben Clementis fennmaradt hagyatékának műfaji besorolására törekszik. Ez nem egyszerű feladat, hiszen a kéziratot különféle források alkotják, szövegének egyharmada időrendben lejegyzett emlékeztetőt és naplóbejegyzést tartalmaz. A napló kezdeti részében fancsali lelkész működésének legfontosabb történéseit jegyzi le *pro memoria*-formában. Ehhez szorosan kapcsolódnak a szintén a prédikátor által vezetett anyakönyvek, amelyekbe 1737. szeptember

25-én írta bele az első keresztelést, 1742-ben az első esketett pár adatait, és 1726. augusztus 16-án jegyezte fel az első elhunytat. Clementis naplójába bemásolta a lelkésztársai által írt leveleket és a protestáns vallásgyakorlatra vonatkozó helytartótanácsi leiratokat is, amelyek Gyulai szerint *miscellanea*-jellegűeknek adnak a kéziratnak.

Az első fejezet második részében a szerző felsorolja azokat a protestáns értelmiségieket, akik Clementishez hasonlóan naplót vezettek, és kapcsolatban állhattak a fancsali prédikátorral. A legközelebbi párhuzamot a Fancsalhoz közeli Zsujta faluban született Zsujtai András református lelkész feljegyzéseiben találta. A nagyrészt magyar nyelven vezetett *omniárium* fontos dokumentuma lelkészi működésének, hiszen minden állomáshelyén külön-külön bejegyezte a kereszteléseket, esketéseket és temetéseket. A következő említésre méltó a szilágysomlyói református pap által 1712–1734 között magyar nyelven vezetett napló, amely a szerző biográfiáját latinul közli. Clementis János naplójával egy időben írta latin nyelvű naplóját a szepességi német ifj. Buchholtz György. Nem maradtak fenn arról források, hogy Buchholtz és a fancsali prédikátor személyesen ismerték volna egymást, arról azonban igen, hogy Clementis János nagybátyja, Clementis István 1718-ban kelt levélben kérte az akkor Nagypalugyán szolgáló német lelkészt egy peregrinációra induló diák megsegítésére.

A *Clementis János (1692–1763) fancsali evangélikus lelkész* című második fejezetben Clementis János anyai és apai felmenőinek és életének minden részletre kiterjedő ismertetése történik. Johannes Clementis (szlovákul Jan Clementis, magyarul Clementis János) a Liptó vármegyei Dovallón (ma Dovalovo, Szlovákia) született 1692. július 12-én. Apja Clementis Menyhért dovallói tanító, majd kaproncai és osztrópataki evangélikus lelkész, és a sárosi egyházmegye helyettes esperese. Clementis Menyhértet ötvenhat éves korában, 1705-ben avatták lelkésszé. Lelkészi avatásakor apjaként Clementis Miklóst nevezte meg, aki Thököly (István) udvari papja volt, míg anyja szintén egy ismert lelkészcsalád tagja, Lucius János lelkész lánya volt. Amint látható, a fancsali prédikátor nagyapja, Miklós, apja, Menyhért, sőt két nagybátyja, Boldizsár és István is lelkészek voltak, így nem meglepő, hogy Clementis János és fivére, Pál is ezen a pályán indult

el. Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Clementis János anyai ágon is szlovák evangélikus lelkészcsaládból származott. Édesanyja Petrovicz Katalin, akinek az apja id. Petrovicus Mátyás, akit Jan Hodik szuperintendens ordinált 1640. november 1-jén liptószentmiklósi diakónusnak, később kismárki, szmrecsányi és hibbei lelkész. Id. Petrovicus Mátyás atya szintén evangélikus lelkész volt a Liptó vármegyei Szmrecsányban. Az elmondottakból jól látható, hogy a Clementis családban több generációra visszatekintő hagyományai voltak az evangélikus egyház szolgálatának.

Visszatérve János életpályájának alakulására, atyai neveltetése után az eperjesi kollégiumba került. 1706–1711 között tanult Eperjesen, majd a fancsali birtokos Fancsali Joób Jób és id. szirmai Szirmay István hívta el Fancsalra. A meghívó levél tartalmazza a fancsali templomba és egyházba, illetve az alsófüredi udvarház imaházába való elhívását. 1719-től Clementis János és családja letelepedett Fancsalon, ahol a prédikátor a következő negyven évben lelkészkedett. 1739-ben pestisjárvány tört ki, amelynek áldozatul esett egész családja: felesége, Ambrosy Mária és házasságukból született hét gyermekük. Magánéleti tragédiáit követően, 1743-ban nagy megtiszteltetés érte, amikor a környékbeli lelkészek esperesének jelölték, és az 1743. október 10-én Cekeházán tartott gyűlésen felavatták. Ezt követően újra megházasodott; második feleségéről, Schwartz Katalinról 1750 áprilisában tesz először említést naplójában. Házasságuk csak rövid ideig tartott, Clementis 1754-ben jegyezte be a halotti anyakönyvbe második felesége halálát. A gyászév elteltével újra megnősült. Nőül vette özvegy Kohan Sámuelné Jászay Juditot.

A *fancsali evangélikus egyház a 18. század első felében* című harmadik fejezetben Fancsal birtokosainak több generációra visszatekintő ismertetése következik. A Fancsali család már a középkorban birtokolta az Abaúj vármegyei Fancsall, azonban a kora újkorban biztonságosabbnak tartották a Liptó vármegyei birtokukat, Prószeiket, ezért az átköltözést választották. A 18. századra tehető a Fancsali Joób család mint birtokos visszatérése a faluba. Fancsali Joób Jób volt az, aki Clementis Jánost elhívta lelkésznek. Egyszerre töltötte be a gyülekezeti lelkész és az udvari pap pozícióját. Clementis 1760. április 19-én írta naplójába az utolsó bejegyzését, a születési anya-

könyv 1763. március 17-ére datálja az utolsó keresztelést. Az esketési anyakönyvbe 1762. február 17-én írta be az utolsó bejegyzést, a rossz állapotú halotti anyakönyvben 1761. január 25-ei az utolsó bejegyzés. Clementis Jánost 1763. március 26-án temette el Munyi Mátvás cekeházi lelkész Fancsalon.

Eddig a szövegkiadás kísérőtanulmányait tekintettem át, azonban fontosnak tartom, hogy Gyulai tekintélyes és kiemelkedő munkájának második része is méltatásra kerüljön. A szövegkiadás tartalmazza Clementis János latin nyelvű naplójának digitalizált másolatát és annak teljes magyar nyelvű fordítását. A fordítás terjedelmes jegyzetapparátussal van ellátva: a szövegben szereplő minden olyan kifejezést megmagyaráz, amely a 18. századra vonatkozó többletjelentéssel rendelkezik, a személyek első szövegbeli előfordulásánál a lábjegyzetben megtalálható az összes fellelhető életrajzi adatuk a hozzá tartozó szakirodalom és levéltári jelzet megjelölésével, a helyneveknél pedig a kiadó megjelöli a várme-

gyét, amelyhez a 18. században tartoztak, jelenlegi megnevezésüket és az országot, amelyben találhatók.

Gyulai Éva szövegkiadása a hozzá tartozó három tanulmánnyal hiánypótló munka, mivel vizsgálata unikális módon azokra a 18. századi szláv nyelvű lutheránus prédikátorokra összpontosít, akik latin műveik mellett anyanyelvükön is alkottak. A latin és szláv nyelven kéziratban fennmaradt műveik egyedülálló forrásai és nyomjelzői a többgenerációs lelkészcsaládok életének és ezzel együtt a gyülekezet életének is, ahol szolgálatot teljesítettek. Clementis János naplója elkészítésével lehetővé tette és elősegítette a fancsali gyülekezet és az alsófüredi udvarház életébe való betekintést; Gyulai Éva ennek segítségével egyedülálló módon mutatja meg a Fancsal környéki evangélikus közösségek legfontosabb szociális, kulturális és politikai összefüggéseit.

PAPP INGRID